

— Львівський національний університет імені Івана Франка
Інститут історичних досліджень

— Стандарти науки і академічне середовище —

число 12 2007 (1)

КРИТИКА
Київ– Львів
2007

залишені поза увагою З. Зайцевої окремі дослідницькі аспекти не знижують високої цінності проведеної авторкою роботи. Вони, радше, вказують на проблеми, котрі й до сьогодні залишаються не вирішеними в українській науці. Та й сама дослідниця, не ставлячи остаточної крапки в розробці більшості сюжетів, неодноразово вказує на малодосліджені та перспективні напрямки продовження наукового пошуку.

Приємно вражає поліграфічна культура видання. Зрозуміло, що рецензована книга не позбавлена деяких технічних огріхів, як-от де-не-де пропущені букви чи помилки при написанні польських слів і прізвищ (наприклад, на с. 150 співредактора «Бібліографії історії Польщі» Генріка Савчинського названо Савчанським). Загалом видання відзначається фундаментальністю, широким діапазоном охоплених питань, новизною постановки багатьох історіографічних проблем, компактністю та обширним фактажем. Книга містить багато оригінального й цікавого матеріалу, нерідко вперше введеного у науковий обіг. Монографія, крім того, що є змістовним науковим синтезом цікавої історіографічної проблеми, дає також багато матеріалу для роздумів над продовженням і подальшими напрямками її розробки.

Віталій ТЕЛЬБАК

**Наумов С.О. Український політичний рух
на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.)**

Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна,
2006. 344 с.

Монографія Сергія Наумова присвячена дослідженню українського національного руху, зокрема його політичної фази в інтерпретації Мірослава Гроха чи модерному етапові в класифікації Івана Лисяка-Рудницького. Розглядається регіон Лівобережної України в межах Полтавської, Чернігівської та Харківської губерній Російської імперії. Мотивація регіонального підходу зумовлена особливістю цього краю у порівнянні з Півднем чи Правобережжям України, його особною роллю в процесі українського націєтворення. Автор усвідомлює внутрішню неоднорідність обраного регіону, викликану особливостями історичного розвитку та географічним положенням. Варто погодитися із дослідником щодо можливості екстраполювати сформульовані висновки на загальноукраїнський рух у межах імперії. Тим більше, що в постійному полі зору автора залишається Київ.

На сьогодні ця тема дослідження досить актуальна. Її результати важливі з погляду вивчення досвіду діяльності політичних партій у доволі непростих умовах української дійсності. Нагальним є вивчення впливу політичного руху на процес політизації суспільства та зростання національної свідомості населення напередодні боротьби за національну державність в роки української революції. Мусимо констатувати недостатній рівень вивчення українського політичного руху як на конкретно-історичному рівні, так і на рівні загальнотеоретичному, викликаний головню подальшою ходою політичних подій на теренах колишньої Російської імперії.

Хронологічні межі політичного фази національного руху автор слушно окреслює 1890-ми роками – лютим 1917 р. Новизни щодо таких меж немає, однак варто було дати їх обґрунтування, адже з цього приводу в науковій літературі існують розбіжності. Наприклад, Роман Шпорлюк схильний добачати початок

політичного етапу лише з 1917 р., Павло Магочій окреслює його рамками 1900–1917 рр., а Іван Лисяк-Рудницький – 1890–1914 рр.¹.

Політичний етап національного руху автор розділяє на чотири підперіоди з відповідною кількістю розділів. Перший з них охоплює 1890–1899 рр. і розкриває процес зародження політичного руху. Дослідник пов'язує його із заснуванням та діяльністю «Братства тарасівців», Загальної української організації (ЗУО) та Харківської української студентської громади (УСГ), які не можна вважати типовими зразками політичних партій. Провівши кропітку роботу зі збирання фрагментарних і суперечливих даних, С. Наумов зміг уточнити та ввести до наукового обігу матеріали про час заснування організацій, наявні осередки, кількісний і персональний склад їх членів, напрямки роботи та її результати.

У висновку виділено кілька ключових тверджень, зокрема щодо організаційного оформлення і початку політизації українського руху, покладання краю його аполітичності, початку ідеологічного самовизначення і структурування. Висновки логічні й обґрунтовані, хоча потребують незначної корекції, як на нашу думку. Говорячи про «політизацію», варто було б чітко окреслити цю дефініцію, адже можна зустріти згадки про початок політизації українського руху ще в першій половині XIX ст.².

Певної кореляції потребує твердження про остаточний край аполітичності національного руху, воно виглядає занадто категорично. Культурництво й аполітичність продовжували існувати в українському русі надалі, причому підтвердження цьому можна знайти у подальших розділах монографії. Скоріше варто говорити про накладання чи паралельність протікання політичної та культурницької фаз.

Другий розділ монографії стосується процесу становлення та розвитку перших політичних партій на Лівобережжі протягом 1900–1904 рр. Ретельно розглянуто зародження та розвиток Революційної української партії (РУП) – носія переважно «лівих», соціал-демократичних поглядів, хоча в цьому остаточне самовизначення ще не завершилося. Справжній час виникнення партії автор відносить до червня 1901 р. РУП виявилася найбільш боездатною політичною силою передреволюційного періоду. Не випадково аналізові роботи представників цієї партії відведено найбільшу кількість сторінок розділу. «Правий» сектор посіла Українська народна партія (УНП), виникнення якої припадає на весну 1902 р. і, як у випадку з РУП, пов'язане саме з Лівобережжям. Це єдина партія, що неухильно відстоювала курс на політичну незалежність України. «Центристські» позиції відводяться ЗУО, яка зосереджувала свої зусилля головно на культурницьких проблемах, а восени 1904 р. нарешті трансформувалася в Українську демократичну партію (УДП). Важливим і логічним вважаємо висновок про початок політизації селянства і, меншою мірою, робітництва, який припадає саме на цей період. Водночас, доводиться вірити твердженню про те, що за рівнем активності українські партії на той час мало в

¹ Шпорлюк Р. Українське національне відродження // Україна. Наука і культура. К., 1996. Вип. 25. С. 159–191; Магочій П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Український історичний журнал. 1991. № 3. С. 97–107; Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. К., 1994. Т. 1. С. 173–191.

² Борисенко В.Й. Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття: Навч. посіб. К., 1996. С. 416.

чому поступалися (а то й випереджали) місцевим відгалуженням російських партій (с. 99).

Короткий, однак досить багатий на політичні зміни та внутрішньопартійний розвиток був час революції 1905–1907 рр., якому присвячено наступний, третій, розділ монографії. В ньому на основі різнопланових джерел «реконструйовано» діяльність РУП, яка переросла в Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), УДП із тимчасовим розколом, а згодом об'єднанням в Українську демократично-радикальну партію (УДРП), українсько-есерівської течії, представленої гуртками партії українських соціалістів-революціонерів (УПСР), і УНП. Цей час розглядається як апогей політичного руху, коли відбулося чітке ідейно-організаційне визначення. Кожна партія прагнула стати масовою, також було зроблено спроби переходу до широкої політичної діяльності серед населення. За умов обмеженості в часі у вільній політичній діяльності найкращих результатів досягла лише РУП-УСДРП. Помітна й системна робота цієї партії дозволила С. Наумову детально й усебічно, з використанням схем і таблиць розглянути її вертикальну структуру, мережу поширення осередків, охарактеризувати агітаційно-пропагандистську роботу. Друге місце за значенням автор відводить УДРП, в позиції якої спостерігається еволюція у бік партії парламентського типу. Усі інші партії помітно відставали від вищезгаданих.

Торкаючись причин слабкості українського політичного руху, автор акцентує увагу на таких факторах, як несприятливі зовнішні умови, недостатні організаторські зусилля, розкольництво. Названі причини не є вичерпними. Користуючись викладеним у розділі матеріалом, було б цілком логічно додати відсутність досвіду легальної політичної роботи, низький освітній рівень серед політичних лідерів та активістів.

Основна частина монографії завершується четвертим розділом. Він охоплює період від середини 1907 до лютого 1917 рр. Проте, на нашу думку, більш виправданим виглядає поділ цього періоду на дві частини: 1907–1914 рр. і 1914–1917 рр. Підхід, при якому початок Першої світової війни розглядається як певне рубіжне явище в українському русі, зустрічаємо в інших дослідників, зокрема у згадуваній статті Івана Лисяка-Рудницького і синтезі Ярослава Грицака³. Окремого обґрунтування запропонованого поділу автор монографії не дає. Щоправда, у висновку натрапляємо на твердження про те, що Перша світова війна і «радикалізація настроїв не мали вагомих практичних наслідків, не вилились у скільки-небудь помітні активні дії; не можна навіть сказати, що вона спричинила появу нових ідеологем» (с. 288). Втім, тут-таки маємо твердження, що ця війна призвела до повороту у свідомості українців, які «зрозуміли безперспективність сподівань розв'язати українське питання в Російській імперії, відчували, що здобуття української державності можливе ближчим часом». Далі у тексті можна відшукати дані, що дають підстави виокремити 1914–1917 рр. в окремий підперіод. Наприклад, у цьому ж розділі автор окремо розглядає діяльність молодіжних політичних організацій на Лівобережжі. До початку Першої світової війни, на його думку, вони, як правило, не мали політичного характеру, тому й не розглядалися раніше.

³ Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. К., 1996. С. 102.

Отже, є серйозні підстави для виокремлення в межах 1907–1917 рр. періоду, коли почалася Перша світова війна.

Загалом в останньому розділі автор продовжує розглядати український політичний рух з погляду його ідеологічної диференціації. Маємо окремі підрозділи, присвячені діяльності УСДРП, УПСР, УДРП-ТУП, УНП і молодіжним політичним організаціям. Крім того, окремий шостий підрозділ стосується практичної діяльності усіх зазначених організацій. Потреба в його появі обґрунтовується однотипністю практичної діяльності політичних організацій поза внутрішніми межами. Джерела вказують на те, що українські політичні партії боролися передусім за виживання (с. 250).

Характеризуючи практичну діяльність згаданих політичних сил, автор вдається до порівняльного аналізу їхньої видавничої діяльності, простежує кількісну динаміку випуску брошур, листівок і преси по роках. До речі, тут же констатується помітне її зростання саме з початком Першої світової війни. Важливими моментами вважаємо дослідження активності партій під час виборів до Державної думи та місцевих органів самоврядування, відносини з російськими політичними партіями, культурно-освітніми організаціями, кооперативним рухом. Визначається особливість цих відносин залежно від тієї чи тієї політичної сили. Вагомий також аналіз позицій українських політичних сил у зв'язку з початком Першої світової війни. Але в цьому розділі, як і в попередніх, губиться проблема взаємозв'язків українського політичного руху Лівобережної України з Галичиною.

У висновках вимальовується така динаміка розвитку українського політичного руху: по висхідній – до початку першої революції, далі – найвищий підйом у період революції і, нарешті, спад у пореволюційний час. Хоча така динаміка не викликає заперечень, слід зазначити, що вона не збігається із динамікою зростання національної свідомості населення. У період з 1907 до 1917 рр. відбулися помітні зрушення, про які свідчать хоча б матеріали аналізованої монографії. В результаті виникає питання наявності прихованих, інерційних механізмів дії політичного руху. З іншого боку, політичний рух не може бути самодостатнім показником процесу націєтворення. Потрібно вивчати і враховувати вплив інших видів суспільного руху. Це нас знову повертає до проблеми паралельності протікання політичної та культурницької фази «національного відродження». Одне слово, постають проблеми, що потребують подальшої наукової роботи.

Важливі висновки автора щодо особливої ролі Лівобережжя, з яким безпосередньо пов'язане зародження політичного руху та його подальший розвиток, визначення характерних рис українського політичного життя. Окремо слід підкреслити роль уведення до наукового обігу багатого фактичного матеріалу про функціонування партійних осередків, забуті прізвища політичних лідерів тощо. Маємо надію, що в підручниках з історії України з'являться не лише назви політичних партій із прізвищами одного-двох лідерів, а й відповідна інформація.

На останок хотілося б сказати кілька слів про оформлення монографії. Приємно тримати в руках книгу в твердій палітурці, видрукувану на цупкому білому папері. Водночас певні думки викликає оформлення обкладинки – зображення українських газет початку ХХ ст.: «Хлібороб», «Сніп», «Рідний край», «Гасло». Складається враження, що книжка присвячена історії україномовної преси. Це, очевидно, натяк на важливу роль преси у розвитку українського суспільства Лівобережної України.

Проте варто нагадати, що часопис «Гасло» не має безпосереднього стосунку до цього регіону. Також монографії відчутно бракує іменного та географічного показників. Викликає жаль і її мізерний наклад – 300 примірників. Тому авторові цієї рецензії не довелося послуговуватися власним примірником праці. Хоча це вже інша проблема.

Олег ЯЦИНА

**Mędrzecki W. Inteligencja polska na Wołyniu
w okresie międzywojennym.**

Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2005. 331 s.

Книга Влодзімежа Менджецького «Польська інтелігенція на Волині у міжвоєнний період» отримала 2006 року престижну нагороду журналу «Przegląd Wschodni». Менджецький неодноразово звертався до теми Волині у своїх студіях¹. Ідея ж створення цієї книги, як пише сам автор, з'явилася 2001 року. Саме тоді було визначено основне завдання дослідження – вивчення структури, моделі життя та соціальної активності інтелігенції на Волині (с. 7). Визначаючи термін «польська інтелігенція Волині», автор мав на увазі, передусім, соціальну і професійну групу, яка, з-поміж іншого, виконувала функції «освічених прошарків» (с. 9). Дослідник наголошує, що польська інтелігенція існувала на Волині нарівні з єврейською, українською та російською інтелігенціями.

Вивчення життя, взаємодії багатонаціональної інтелігенції на Волині, безперечно, вкрай важливе, але потребувало б, за твердженням автора, студіювання часто-густо недоступних у Польщі матеріалів, написаних українською, російською, німецькою мовами, а також на ідиш та івриті. «В цій ситуації польський дослідник може сказати лише, що його основним обов'язком є подання власної частини, а зі змалюванням повної картини доведеться зачекати, доки інші – передусім українські та ізраїльські дослідники – виконають своє завдання», – пише Менджецький (с. 11). На його думку, знайти відповідь на питання про ставлення польської інтелігенції до представників інших націй можна, лише з'ясувавши їхнє ставлення до поляків (с. 11). Слід зазначити, що Волинь досліджуваного періоду перебувала в центрі уваги не лише радянських, але й закордонних дослідників². Крім того, після 1991 року в Україні було написано кілька дисертацій і монографій, які висвітлювали проблеми кооперативного руху, розвитку органів місцевого самоврядування, українських просвітницьких організацій, а також політику польської влади на Волині у міжвоєнний період³.

¹ Mędrzecki W. Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian społecznych, cywilizacyjnych, politycznych. Wrocław, 1988; *Idem*. Przemiany cywilizacyjne i socjotopograficzne miast województwa wołyńskiego 1921–1939 // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. 1995. № 1; *Idem*. Przemiany społeczne i polityczne na Wołyniu w latach 1917–1921 // Metamorfozy społeczne. Badania nad dziejami społeczeństwa polskiego XIX i XX wieku. Red. J. Żarnowski. Warszawa, 1997; *Idem*. Polacy na Wołyniu w okresie międzywojennym (1918–1939) // Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu w latach 1918–1997. Red. L. Popek. Lublin, 1999.

² Див. погляди історіографії на це питання у: Motyl A.J. The Rural Origins of the Communist and Nationalist Movements in Wołyn Województwo, 1921–1939 // Slavic Review. 1978. Vol. 37. No. 3. P. 412–420.

³ См.: Вісина Т.М. Український кооперативний рух у Волинському воєводстві в 20–30-х роках XX ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства